

UNIwersytet Warszawski
Wydział Prawa i Administracji

mgr Katarzyna Trzpis-Szys

**Odpowiedzialność międzynarodowa za czyny popełnione
w czasie okupacji wojennej**

Autoreferat rozprawy doktorskiej

Promotor: dr hab. Katarzyna Myszone-Kostrzewa, prof. UW

Recenzenci: dr hab. Anna Kosińska, prof. US

dr hab. Joanna Nowakowska-Małusecka, prof. UŚ

Warszawa, kwiecień 2024

1. Temat rozprawy i uzasadnienie jego wyboru

Przebieg oraz skutki I i II wojny światowej skłoniły społeczność międzynarodową do pogłębienia współpracy i rozpoczęcia prac nad kształtowaniem rozwiązań, które w przyszłości miały zapewnić ich pokojowe współistnienie. Podjęte działania wywarły niepodważalny wpływ na rozwój prawa międzynarodowego publicznego. Traktaty wielostronne, umowy bilateralne oraz działania licznych organizacji międzynarodowych o charakterze uniwersalnym i regionalnym, miały przyczynić się do zapewnienia światowego pokoju i bezpieczeństwa.

W 2014 roku miało miejsce jedno z najważniejszych wydarzeń geopolitycznych ostatnich lat – aneksja Krymu dokonana przez Federację Rosyjską oraz konflikt we wschodniej Ukrainie, który doprowadził do trwałej utraty przez Ukrainę zwierzchnictwa i kontroli nad swoim terytorium. Wydarzenia te sprawiły, że zagadnienia okupacji oraz odpowiedzialności okupanta za naruszenia międzynarodowych zobowiązań ponownie zyskały na znaczeniu.

Prezentowana rozprawa doktorska pod tytułem *Odpowiedzialność międzynarodowa za czyny popełnione w czasie okupacji wojennej* jest próbą zmierzenia się z niezwykle aktualną i skomplikowaną materią. Specyfika prawa międzynarodowego, przejawiająca się między innymi w braku zorganizowanego aparatu przymusu oraz braku obowiązkowego sądownictwa, powoduje w doktrynie liczne dyskusje na temat możliwości pociągania do odpowiedzialności podmiotów, które naruszają międzynarodowe zobowiązania. Szczególnie znaczenie ma odpowiedzialność za najcięższe naruszenia prawa międzynarodowego.

Zagadnienie odpowiedzialności międzynarodowej stanowi jeden z najbardziej aktualnych tematów podnoszonych w doktrynie. Rola doktryny prawa międzynarodowego, jest szczególnie istotna, zważywszy na fakt, iż dotychczasowe próby kodyfikacji zagadnienia odpowiedzialności międzynarodowej zakończyły się niepowodzeniem. Prace nad kodyfikacją podejmowała Komisja Prawa Międzynarodowego Organizacji Narodów Zjednoczonych, która w 2001 roku przedstawiła projekt *Artykułów o odpowiedzialności państw za akty międzynarodowo bezprawne*, które stały się częścią rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 56/58 z 12 grudnia 2001 roku.

Problem odpowiedzialności międzynarodowej (ang. *responsibility*) jest najczęściej podnoszony w kontekście łamania międzynarodowych zobowiązań, a w szczególności

naruszenia zakazu użycia siły i groźby jej użycia, które mogą skutkować zmianami terytorialnymi przejawiającymi się w zajmowaniu terytoriów suwerennych państw i kontynuowaniu obecności wojsk państw obcych na tych obszarach. Czasowa obecność obcych sił zbrojnych, które sprawują efektywną kontrolę nad częścią lub całością terytorium innego państwa, rozumiana jest jako okupacja wojenna.

Podkreślić należy, że w prezentowanej rozprawie odpowiedzialność międzynarodową za czyny niezgodne z prawem popełnione w trakcie okupacji wojennej, należy analizować przede wszystkim z perspektywy odpowiedzialności państwa, które jako jeden z głównych podmiotów prawa międzynarodowego może posiadać pełne przymioty aby uznać je za okupanta. Jednocześnie państwo może odpowiadać za czyny osób fizycznych, które działają w jego imieniu lub pozostają pod jego kontrolą.

Za przeprowadzeniem badań w przedstawionym obszarze przemawia luka omawianej problematyki z perspektywy doktryny. W polskiej, jak i zagranicznej nauce prawa międzynarodowego publicznego brak jest badań, które w sposób kompleksowy odnosiłoby się do zagadnienia odpowiedzialności międzynarodowej i okupacji wojennej. Znakomita większość doktryny skupia się na aspekcie odpowiedzialności międzynarodowej z perspektywy konfliktu zbrojnego, co stanowiło istotną pomoc w niniejszym opracowaniu. Należy podkreślić, że okupacja wojenna może odbywać się w warunkach toczącego się konfliktu zbrojnego, ale może również wykraczać poza jego ramy.

Potwierdzeniem wagi wyboru tematu jest również bieżąca sytuacja międzynarodowa, w szczególności trwająca od 2022 roku eskalacja wojny w Ukrainie, jak i rozwój kryzysu humanitarnego w Strefie Gazy. Prace badawcze w zakresie prezentowanego tematu rozprawy doktorskiej prowadzone były do kwietnia 2023 roku. W związku z tym nie objęły one swym zasięgiem dynamicznie toczących się zdarzeń, w tym prawnych, a które mają istotny wkład w tworzenie się prawa międzynarodowego prezentowanego przeze mnie obszaru. Mogą więc one stanowić przedmiot dalszych badań.

Podjęta tematyka badawcza jest więc wyjątkowo aktualna i istotna z punktu widzenia praktyki międzynarodowej państw oraz *opinio iuris*, które wpływają na dalsze kształtowanie prawa międzynarodowego.

2. Cel rozprawy oraz postawiona hipoteza badawcza

Prezentowana rozprawa doktorska jest próbą odpowiedzi na pytanie, czy odpowiedzialność państwa w czasie okupacji za czyny niezgodne z prawem międzynarodowym może być skutecznie dochodzona w oparciu o istniejące regulacje prawnomiędzynarodowe.

Hipotezą pracy jest to, że odpowiedzialność międzynarodowa państw w odniesieniu do okupacji wojennej nie jest w dostateczny sposób uregulowana. Nie wpływa to jednak na możliwość pociągania państwa do odpowiedzialności za czyny popełnione niezgodnie z prawem w czasie prowadzonej okupacji. Podstaw prawnych ponoszonej odpowiedzialności państw w powyższej materii nie należy upatrywać w konwencjach. Jej źródła oparte są również na normach prawa zwyczajowego.

W celu zbadania postawionej hipotezy, jak i przez wzgląd na złożoność prezentowanego tematu, odpowiadam na pytania badawcze, które były również środkiem pomocniczym przy opracowaniu wniosków końcowych:

1. Jak na przestrzeni lat ewoluowało podejście do ponoszenia odpowiedzialności za akty bezprawne w odniesieniu do okupacji wojennej?
2. Czy okupacja wojenna jest legalna?
3. Jakie znaczenie ma podmiotowość w prawie międzynarodowym w odniesieniu do zagadnień odpowiedzialności międzynarodowej i okupacji wojennej?
4. Jakie są podstawy prawne przypisania państwu odpowiedzialności za czyny niezgodne z prawem międzynarodowym w czasie okupacji wojennej?
5. Czy opracowane w 2001 roku przez Komisję Prawa Międzynarodowego ONZ *Artykuły o odpowiedzialności państw za akty międzynarodowo bezprawne* stanowią kompleksową propozycję dokumentu, który mógłby zostać przyjęty przez państwa? Czy potencjalnie przyjęty dokument mógłby stanowić podstawę pociągania do odpowiedzialności międzynarodowej za naruszenia prawa w czasie okupacji wojennej?
6. W jaki sposób międzynarodowe orzecznictwo, w szczególności Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości, podejmuje zagadnienie okupacji wojennej w perspektywie ponoszenia odpowiedzialności przez państwo za czyny niezgodne z prawem w czasie jej trwania?

Tak sformułowana hipoteza i pytania badawcze prowadzą do postawienia tezy mówiącej o tym, że obowiązujące normy prawa międzynarodowego dotyczące odpowiedzialności międzynarodowej w związku z aktami bezprawnymi w czasie okupacji wojennej nie są dostatecznie skuteczne. Brak rozwiązań na poziomie wypracowania uniwersalnej konwencji międzynarodowej w obszarze odpowiedzialności państw, nie pozwala na efektywne egzekwowanie tej odpowiedzialności w odniesieniu do okupanta naruszającego międzynarodowe zobowiązania.

3. Metodologia rozprawy doktorskiej

W procesie weryfikacji hipotezy badawczej, wykorzystane zostały charakterystyczne dla nauk prawnych metody.

W celu ukazania ewolucji przedstawionego problemu, posłużyłam się metodą historycznoprawną. Pozwala ona zrozumieć zarówno przyczyny jak i przebieg kształtowania się prawa międzynarodowego w zakresie odpowiedzialności międzynarodowej państwa w czasie okupacji wojennej. Nie bez znaczenia dla niniejszej rozprawy pozostaje ewolucja podejścia do konfliktów zbrojnych i okupacji wojennej. Metoda historycznoprawna pozwoliła również na ukazanie ewolucji podejścia doktryny, która pozostaje jednym z ważniejszych źródeł pomocniczych środków ustalania norm prawa międzynarodowego, mogąca kształtować dalsze prace nad kodyfikacją odpowiedzialności międzynarodowej.

W prezentowanej rozprawie doktorskiej analizie poddane zostały różne źródła prawa międzynarodowego takie jak konwencje międzynarodowe, zwyczaj międzynarodowy, zasady ogólne prawa. Zastosowanie w tym wypadku komparatystryki prawniczej pozwoliło na ukazanie problematyki okupacji wojennej. Zważywszy natomiast na ubogi materiał normatywny w odniesieniu do odpowiedzialności międzynarodowej, bardzo dużo miejsca poświęcono analizie praktyki orzeczniczej i decyzyjnej.

Eksplikacji złożoności badanej materii służyła przede wszystkim metoda dogmatyczna. Ze względu na brak kodyfikacji zagadnienia odpowiedzialności międzynarodowej, przytoczenie interpretacji obecnie istniejących norm w tym zakresie było niezwykle trudne. Interpretacja norm obowiązującego prawa przedstawiona została w poglądach nie tylko wspomnianej

już doktryny, ale przede wszystkim w orzecznictwie międzynarodowych sądów i trybunałów, które w swoich pracach odnosiły się do powyższej problematyki.

Podstawę źródłową pracy stanowią przede wszystkim umowy międzynarodowe oraz normy prawa zwyczajowego. Rozprawa oparta została na analizie konwencji z zakresu międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych i międzynarodowego prawa humanitarnego oraz licznych uchwałach organów organizacji międzynarodowych. Przytoczone zostały rezolucje Zgromadzenia Ogólnego i Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych, które stanowić mogą ważne potwierdzenie istnienia zarówno praktyki, jak i *opinio iuris*. Szczególne znaczenie dla analizy odpowiedzialności międzynarodowej miały prace Komisji Prawa Międzynarodowego Organizacji Narodów Zjednoczonych i zaproponowane *Artykuły o odpowiedzialności państw za akty międzynarodowo bezprawne*. W celu weryfikacji postawionej hipotezy badawczej posłużyłam się wybranym orzecznictwem międzynarodowych sądów i trybunałów, które odnosiło się do problematyki okupacji wojennej i możliwości realizacji odpowiedzialności w tym zakresie.

Na potrzeby niniejszej pracy wykorzystana została literatura obcojęzyczna, jak i polski dorobek naukowy. Szczególnie cennym źródłem były publikacje takich autorów jak: Ian Brownlie, czy James Crawford. W mojej ocenie dostępne publikacje nie odnoszą się jednak do analizowanego zagadnienia w sposób dostateczny. Nie napotkałam również na publikacje, które bezpośrednio traktowałyby o odpowiedzialności międzynarodowej w odniesieniu do zagadnienia okupacji wojennej. Jednocześnie należy podkreślić, że literatura przedmiotu bogata jest w publikacje z zakresu odpowiedzialności w związku z konfliktem zbrojnym. Stanowiło to cenne źródło wiedzy i potwierdziło zasadność podjętych przeze mnie badań.

W celu określenia stanu faktycznego tak dynamicznego stanu jakim jest okupacja wojenna, wykorzystane zostały komunikaty i doniesieniami prasowe, raporty organizacji pozarządowych i instytutów badawczych.

4. Struktura rozprawy doktorskiej

Celom badawczym podporządkowana jest struktura pracy, która została podzielona na sześć rozdziałów. Każdy z nich opatrzony jest wstępem oraz wnioskami z nich płynącymi.

W rozdziale pierwszym omówione zostały aspekty teoretyczne odpowiedzialności międzynarodowej oraz okupacji. Rozdział ten odnosi się do problemów definicyjnych, przedstawia ewolucję koncepcji i doktryn im towarzyszących. Jest on analizą obu zagadnień z historycznego punktu widzenia, przedstawiającą podejmowane próby kodyfikacji powyższego obszaru prawa, które przejawiały się przede wszystkim w pracach Komisji Prawa Międzynarodowego Organizacji Narodów Zjednoczonych.

Rozdział drugi zatytułowany „*Okupacja wojenna w świetle prawa międzynarodowego*” stanowi refleksję nad istotą okupacji wojennej. Jest to analiza źródeł prawa odnoszących się do okupacji, jak i przedstawienie stanu faktycznego. Rozważania zawarte w rozdziale stanowią syntezę stanu okupacji od momentu jej ustanowienia, poprzez prowadzenie, aż do jej zakończenia. Ponadto, rozdział ten stanowi próbę odpowiedzi na pytanie o legalność okupacji. W tej części przedstawione zostały prawa, jak i obowiązki okupanta, status prawny ludności cywilnej, narodowych sił zbrojnych, zasady ochrony własności prywatnej i publicznej oraz dóbr kultury. Co więcej, w rozdziale tym problem okupacji zostaje zestawiony w odniesieniu do zbrodni agresji, zasady samostanowienia narodów, zasady suwerenności państwa, a także zagadnienia aneksji.

Rozdział trzeci stanowi omówienie zasad odpowiedzialności międzynarodowej państw za akty niezgodne z prawem międzynarodowym w czasie okupacji. Przedstawione w nim zostają zarówno przesłanki takiej odpowiedzialności, jak i formy jej dochodzenia za pomocą takich instrumentów jak sankcje i środki odwetowe. Rozdział zawiera również analizę zaproponowanych przez Komisję Prawa Międzynarodowego Organizacji Narodów Zjednoczonych przesłanek wyłączających odpowiedzialność prawnomiędzynarodową, które zostały zawarte w *Artykułach o odpowiedzialności państw za akty międzynarodowo bezprawne*, w odniesieniu do stanu trwającej okupacji.

Rozdział czwarty poświęcony jest odpowiedzialności podmiotowej państwa w związku z okupacją wojenną. W rozdziale tym analizowane są aspekty odpowiedzialności państwa za działalność organów państwowych, sił zbrojnych, jak również nieregularnych grup zbrojnych oraz jednostek. W tej części nakreślony został aspekt możliwego ponoszenia odpowiedzialności przez państwo za działania organizacji międzynarodowych.

Piąty rozdział traktuje o przedmiotowej odpowiedzialności państwa w związku z okupacją wojenną, a mianowicie za poważne naruszenia międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych i międzynarodowego prawa humanitarnego. Szczególna uwaga zostaje

poświęcona odpowiedzialności państwa za zbrodnie międzynarodowe, takie jak: zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko ludzkości, czy ludobójstwo. Zbrodnie agresji została przeanalizowana w kontekście zagadnienia legalności okupacji wojennej, w rozdziale drugim.

W przedstawionej rozprawie doktorskiej analizie zostaje poddane orzecznictwo sądów międzynarodowych i ich rola w kształtowaniu prawa międzynarodowego odnoszącego się do odpowiedzialności międzynarodowej i okupacji wojennej. Szczególnie istotne znaczenie należy przypisać działalności Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości, którego wyroki i opinie doradcze stanowią przedmiot rozważań rozdziału szóstego zatytułowanego „*Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości wobec zagadnienia odpowiedzialności międzynarodowej państw w czasie okupacji wojennej*”.

Struktura pracy jest więc konsekwencją zaprezentowanej hipotezy i postawionych pytań badawczych oraz zastosowanych w dysertacji metod istotnych z punktu widzenia doktryny prawa międzynarodowego publicznego.

5. Główne wnioski wynikające z rozprawy doktorskiej

Zagadnienia odpowiedzialności międzynarodowej i okupacji wojennej stanowią jedno z ważniejszych wyzwań współczesnego prawa międzynarodowego. Mimo, iż zasady odpowiedzialności międzynarodowej i okupacji wojennej nie rozwijały się równocześnie, to społeczność międzynarodowa wykształciła w tym obszarze pewną praktykę, stanowiącą wyraz dążeń do zapewnienia światowego pokoju i bezpieczeństwa.

Odpowiedzialność międzynarodową w odniesieniu do okupacji wojennej, należy rozpatrywać w ujęciu odpowiedzialności państwa za akty niezgodne z prawem międzynarodowym – jako odpowiedzialność typu *responsibility*. To bowiem państwa stanowią główny podmiot społeczności międzynarodowej i jako jedyne są w stanie wypełnić wszystkie kryteria efektywnej okupacji. Potwierdzeniem tego są międzynarodowe konwencje takie jak: IV Konwencja haska o prawach i zwyczajach wojny lądowej z 1907 roku oraz Regulamin do niej załączony, IV Konwencja genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny z 1949 roku, I Protokół dodatkowy do Konwencji Genewskiej dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych z 1977 roku, jak również dotychczasowa praktyka państw.

Źródeł odpowiedzialności państwa za czyny popełnione w trakcie okupacji wojennej należy upatrywać nie tylko w konwencjach międzynarodowych, ale przede wszystkim w prawie zwyczajowym. *Opinio iuris sive necessitatis* wyraziło międzynarodowe sądownictwo. Szczególne znaczenie miały również prace Komisji Prawa Międzynarodowego Organizacji Narodów Zjednoczonych, a zwłaszcza projekt *Artykułów o odpowiedzialności państw za czyny niezgodne z prawem międzynarodowym* z 2001 roku. Pomimo braku ich kodyfikacji, artykuły te znajdują zastosowanie w praktyce państw.

Odpowiedzialność państwa za akty podejmowane przez podległe mu organy państwowe ma charakter jednolity. Oznacza to, że niezależnie od tego, czy organ działał w ramach przyznanych mu uprawnień, czy też kompetencje te przekroczył, państwo może ponieść odpowiedzialność za działania takiego organu. Odpowiedzialność państwa, może wynikać również z sytuacji, gdy w ramach swoich zobowiązań międzynarodowych, państwo nie pociąga do odpowiedzialności w ramach porządku krajowego podległych mu funkcjonariuszy, lub też uchyla się od tego obowiązku. Natomiast możliwość przypisania odpowiedzialności państwu za działania jego sił zbrojnych może odbyć się na podstawie art. 3 IV Konwencji Haskiej z 1907 roku oraz art. 91 I Protokołu dodatkowego do Konwencji Genewskiej z 1977 roku.

Należy również opowiedzieć się za stanowiskiem prezentowanym w doktrynie, że państwo może być odpowiedzialne za działania nieregularnych grup zbrojnych, w sytuacji gdy pozostają one pod kontrolą państwa, lub też działają w jego imieniu. Szczególną uwagę należy zwrócić na takie grupy zbrojne jak najemnicy, czy separatyści.

W przypadku naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego odpowiedzialność międzynarodowa państwa jest ściśle powiązana z odpowiedzialnością jednostki. Pomimo istnienia w tym wypadku dwóch oddzielnych reżimów odpowiedzialności, należy zgodzić się z tym, że ich wzajemne przenikanie się jest niezbędne w celu faktycznego egzekwowania odpowiedzialności za zbrodnie wojenne dokonane w czasie okupacji wojennej.

Istnienie stanu okupacji wojennej jest nieodłącznie związane z możliwością naruszenia międzynarodowych zobowiązań, czego skutkiem może być powstanie szkody. Realizacja powyższej odpowiedzialności wyraża się w działaniach skupiających się na likwidacji skutków tych naruszeń. W szczególności może ona przyjmować formę restytucji, kompensacji lub też satysfakcji.

Jak pokazuje praktyka – do szczególnych naruszeń w czasie trwania okupacji, należą ciężkie naruszenia międzynarodowych zobowiązań, którymi są zbrodnie międzynarodowe.

Odpowiedzialność międzynarodowa państwa w odniesieniu do okupacji wojennej powinna więc być rozpatrywana nie tylko w odniesieniu do międzynarodowych deliktów, ale przede wszystkim do międzynarodowych zbrodni. To właśnie ten aspekt odpowiedzialności był jak dotąd najczęściej analizowany przez międzynarodowe sądownictwo, obok zagadnień dotyczących suwerenności oraz samostanowienia.

Odpowiedzialność państwa za czyny niezgodne z prawem międzynarodowym w czasie okupacji wojennej stanowiła przedmiot orzecznictwa sądów międzynarodowych, a zwłaszcza Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości. Szczególną rolę należy przypisać opiniom doradczym Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości, które to w sposób bezpośredni odnosiły się do zagadnienia okupacji wojennej. Biorąc pod uwagę bieżącą sytuację międzynarodową i występujące wciąż przypadki okupacji wojennej, należy spodziewać się, że temat ten w dalszym ciągu będzie poddawany rozstrzygnięciom międzynarodowego sądownictwa. Jednocześnie należy podkreślić, że orzecznictwo międzynarodowych sądów i trybunałów w odniesieniu do problematyki odpowiedzialności za okupację wojenną stanowi istotny dowód potwierdzający istnienie norm prawa zwyczajowego analizowanej materii.

Powyższe rozważania potwierdzają postawioną hipotezę, że regulacje w zakresie odpowiedzialności państw za czyny niezgodne z prawem międzynarodowym w czasie okupacji wojennej nie są wystarczające. Natomiast brak konwencji międzynarodowej odnoszącej się do odpowiedzialności międzynarodowej, nie wyklucza pociągania do odpowiedzialności okupanta za czyny popełnione w trakcie okupacji. Dowodem tego jest dotychczasowe międzynarodowe orzecznictwo, w szczególności Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości, który potwierdza istnienie norm zwyczajowego prawa międzynarodowego w odniesieniu do powyższego zagadnienia.

Aktualne działania podejmowane przez państwa, świadczą o potrzebie wypracowania takiego modelu, który będzie skutecznie odpowiadał bieżącej sytuacji międzynarodowej – obfitą w coraz częstsze naruszenia prawa międzynarodowego. Zważywszy jednak na liczne rozbieżności stanowisk państw w odniesieniu do zagadnienia odpowiedzialności międzynarodowej, przyjęcie traktatu w tym obszarze zdaje się w najbliższym czasie niemożliwe. Istotną rolę nadal pełnić będzie praktyka państw interpretowana przez doktrynę. Formułowane przez nią postulaty *de lege ferenda* mogą wpłynąć pośrednio na ukształtowanie się norm odnoszących się do odpowiedzialności międzynarodowej. Warty podkreślenia jest fakt, że samo pojęcie okupacji nie jest w wystarczający sposób zdefiniowane w konwencjach. Ma na to wpływ dynamika sytuacji międzynarodowej, a także zmiana

charakteru toczących się konfliktów zbrojnych, które wykraczają poza istniejące ramy prawne. Dlatego też *de lege ferenda*, należy wskazać konieczność podejmowania nieustających prac w obszarze międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych i międzynarodowego prawa humanitarnego.

Państwa dostrzegają konieczność zmian w ramach regulacji użycia siły. Dyskusja nad zmianami obowiązujących dziś norm międzynarodowych w tym zakresie pociągać może rewizję innych obszarów prawa międzynarodowego, takich jak na przykład teoria podmiotowości. Przy propozycji opracowania nowych norm konwencyjnych należy mieć na względzie, że pomimo istnienia dotychczasowo obowiązujących norm prawnomiędzynarodowych w zakresie okupacji, istnieje problem z ich egzekwowaniem.

Prezentowana przeze mnie rozprawa doktorska skupia się na pewnym obszarze materii odpowiedzialności międzynarodowej i okupacji wojennej. W mojej opinii, zasadnym jest więc konieczność kontynuowania badań w tym zakresie, zważywszy na dynamikę sytuacji międzynarodowej, w której okupacja wojenna nie jest jedynie zagadnieniem teoretycznym, a faktycznym.